

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Klassintresse och antinazism inom sjöfarten

Martin Estvall, *Sjöfart på stormigt hav: Sjömannen och Svensk sjöfarts tidning inför den nazistiska utmaningen 1932–1945*, Acta Wexionensia Humaniora, 166 (Växjö: Växjö university press 2009). 274 s. (Summary in English: On stormy seas: the *Seafarer* and the *Scandinavian shipping gazette* faced with the threat of Nazism 1932–1945.)

Martin Estvalls avhandling handlar inte om "Sveriges" förhållande till Nazityskland. Tvärtom är själva utgångspunkten att ifrågasätta generaliseringar om någon enhetlig "svensk" hållning till nazismen eller "svensk skuld" där bara enskilda sanningssägare, gärna intellektuella och liberala, vek av mot mängden. Vad som i stället behövs, menar Estvall, är att närma sig frågan med ett socialt konfliktperspektiv.

Utifrån Vetenskapsrådets efterlysning av forskning om antinazistisk aktivism inom svensk arbetarrörelse samt om företagens respektive arbetares syn på handeln med Tyskland, ställs i avhandlingen uppgiften att undersöka om och hur inställningen till den tyska nazismen skilde sig åt "mellan ett par representanter för de stora samhällseliga krafterna arbete och kapital." Syftet är att söka utröna i vad mån klass var en särskiljande faktor för ställningstagandet till nazismen, och om motståndet mot nazismen i själva verket var mer utbrett än forskningen hävdade.

Representanterna för arbete och kapital är inte valda slumpvis utan har hämtats från det centrala socioekonomiska område som utgjordes av handeln, vilken i sin tur hade en nyckelroll i Sveriges förhållande till Tredje riket. Här spelade sjöfarten en avgörande roll, inte bara rent ekonomiskt. Genom sjöfartens kontakt med Tyskland gavs unika möjligheter till insyn i tyska förhållanden.

För att pröva klassperspektivet vill avhandlingen jämföra hur företrädare för arbete och kapital inom just sjöfartsnäringen förhöll sig till Nazityskland. Arbetet får då representeras av fackföreningen Svenska sjöfolksförbundet och kapitalet av branschorganisationen Svenska redareföreningen. Undersökningsobjekten är de båda organisationernas språkrör, tidningen *Sjömannen*, karaktäriserad som socialdemokratisk, respektive *Svensk sjöfarts tidning* (här kallad *Sjöfartstidningen*), beskriven som "marknadsliberal". Avhandlingsförfattaren har valt att studera tidningarna för hela perioden från den tyska nazismens väg till makten 1932 till krigsslutet 1945. Hur beskrevs nazismen och terrorn i Tyskland? Tog skribenterna ställning och i så fall hur? Vilka relationer till Nazityskland borde omvärlden inta och hur såg parterna på varandras ställningstaganden? Ja, i vilken utsträckning ägnade sig de båda språkrören över huvudtaget åt saken?

Frågorna besvaras genom kvalitativa analyser av text och bild och med hjälp av kvantitativa bedömningar. De senare är genomförda genom beräkningar av antalet artiklar och illustrationer under de olika åren, grupperade i olika kategorier som utesluter irrelevant material. Det handlar om ett studium av ungefär 14 000 sidor i veckotidningen *Sjöfartstidningen* och 7 000 i den månadsutgivna *Sjömannen*. Resultatet skvallrar om stora skillnader. Medan den glest utgivna *Sjömannen* för hela perioden innehöll 829 inslag som behandlade nazismen, förekom endast 50 sådana i *Sjöfartstidningen*. Sett över en längre tid skedde en minskning av inslagen i *Sjömannen* under de sista krigsåren, medan en viss ökning kan spåras efter 1943 i det blygsamma materialet från *Sjöfartstidningen*.

Vad gäller typen av inslag rör det sig för *Sjöfartstidningens* del i huvudsak om kortare artiklar och notiser. I *Sjömannens* stora material förekommer däremot ymnigt alla tänkbara uttryckssätt.

Avhandlingen tolkar resultatet som att intresset var relativt lågt för förhållandena i Nazityskland hos *Sjöfartstidningen*, vilken under hela perioden i stort sett avstod ifrån att kommentera nazismen och Nazityskland. Den lilla ökningen av intresset mot slutet av kriget kan, menar Estvall, tolkas som att först när det blev mer okontroversiellt att behandla förhållandena i Nazityskland skedde detta i tidningen. Motsatsen, menar han, gällde för den fackliga partens *Sjömannen*. Med få undantag ägnade denna betydande uppmärksamhet åt nazismen och Nazityskland under hela perioden, i synnerhet under de år då ingenting var avgjort och riskerna med antinazism var höga.

Tolkningen av materialets innehåll och innebörder understryker skillnaderna. *Sjöfartstidningens* sparsamma material innehöll inga protester mot diktaturen och terrorn i Nazityskland, inga avståndstaganden från rasism och förföljelse av judar. Här fördes inga diskussioner om varför människor flydde från Tredje riket – bara oro över svenskt flyktingmottagande och kritik mot att "smygpasagerare" inte så lätt kunde sändas tillbaka. Här fanns inga strategier för motstånd mot nazism och Tredje riket, däremot kritik mot antinazistiska bojkottaktioner. Här förekom inga invändningar mot krigsrustningar och ingen kritik av Tysklands krig. Däremot finns inslag som ansåg att nazismen var en följd av fackföreningstyranni, kommunistisk blockadterror, socialistiska hot mot det fria näringslivet och socialdemokratins undfallenhet mot kommunismen. Krigsrustningarna – även i Tyskland – välkomnades av ekonomiska skäl och Tredje rikets aggression skyllades inte på de nazistiska ledarna utan på västmakternas undfallenhet. Tidningen pläderade för ett starkt svenskt försvar, men mot Sovjetunionen, främst i samband med Finlandskriget. Kritiken mot Nazityskland inskränktes till en invändning mot den tyska ledningens förslag om att Hamburg, inte Göteborg, skulle bli nordeuropeisk centralhamn efter kriget. Endast i krigets absoluta slutskede skrevs positivt om flyktingar

undan nazismen. Då, när kriget var över, skedde också det enda omnämmandet av nazismens terror och massmord. Men det skedde bara för att jämföra det socialdemokratiska efterkrigsprogrammets förslag till ingrepp i näringslivet med förtrycket i koncentrationslägret Belsen.

Ingenting antyder, summerar avhandlingen, att tidningen skulle ha uppfattat Nazityskland och nazismen som ett hot mot vare sig mänskligheten eller tidningens marknadsliberala ideologi.

Sjömannen, däremot, var intensivt antinazistisk under hela perioden, dock med viss moderation och självcensur från 1940. Här förekom knappast ett enda nummer som inte attackerade den tyska nazismen, fascismen eller de svenska nazisterna – med förlöjligande och sårande satirteckningar, artiklar, appeller, dikter, brev, ideologiska utredningar och nyhetsartiklar. Nazismen sågs som uttryck för den djupaste politiska reaktion mot allt som uppnåtts av mänsklig civilisation. Den betraktades som kapitalismens sista försvarslinje mot arbetarrörelsen, demokratin och socialismen och allt av mänsklig kultur och frihet. Till nazismen som klassrörelse i storkapitalets tjänst riktad mot arbetarklassen, hörde också, framhöll tidningen, dess rasism, nationalism och antisemitism. *Sjömannens* material sträckte sig alltså långt utöver försvaret av endast fackföreningarna och arbetarrörelsen.

Ända från nazismens väg mot makten 1932–33 finns material som vänder sig mot nazismens antisemitism och förföljelser av judarna – till och med i form av väldigt initierade artiklar som i något fall hämtats från *Judisk krönika*. Nazismens maktövertagande, diktatur och militära rustningar fördömdes från första början, flyktingar välkomnades och alla fredliga medel rekommenderades för motståndet, från att fraternisera med tyska sjömän till fackliga blockader och konsumentbojkotter. Militära medel förespråkades i samband med spanska inbördeskriget och när världskriget brutit ut.

När det gäller själva arten av antinazism – något avhandlingen också söker analysera – var denna alltså inte bara knuten till fackföreningsförsvaret, men inte heller till Kommunistiska internationals folkfrontspolitik från 1935–36 eller till den typ av kommunistisk antifascism – numera så kritiskt analyserad – som föredrog Moskva före Berlin. Tvärtom präglades *Sjömannens* antinazism också av avståndstagande från diktaturen i Sovjetunionen. Tonen mot de svenska kommunisterna och Moskva tycktes lika oförsonlig som mot nazisterna och Tredje riket.

I analyser av det antinazistiska materialet visar avhandlingen vidare hur kritik och fördömanden av "raschauvinism", nationalism och antisemitism kunde te sig från arbetarrörelsehåll. Nazistiska hjältar beskrevs gärna som alkoholister, mutkolvar och sadistiska bödlar, men också som "feglingar", pornografer och "homsexualister". Fördömandet av nazisternas rashat kunde formuleras genom att spegelvända de rasistiska idealen. Det var inte alls de starkaste och

sundaste som styrde i nazismens namn, utan ”de defekta, neurastenikerna, de narkotiserade, lättingarna”. Galleriet av nazistledare kunde beskrivas som en uppvisning av verkligt usel rasbeskaffenhet. I motståndet mot antisemitism kunde även klichéer från den antisemitiska föreställningsvärlden om judars utseende och egenskaper återfinnas i försvaret av judarna mot nazismen. Varför skulle man förfölja någon för att denne var plattfot och hade böjd näsa?

Det primära i materialet från *Sjömannen* var dock motståndet mot nazismen för dess fientlighet mot socialismen och arbetarrörelsen, dess våld, förtryck, diktatur, rashat, antisemitism, militarism, nationalism och aggressiva rustnings- och krigspolitik. Här skedde, konstaterar avhandlingen, en förskjutning över tid i *Sjömannens* egen inställning till det nationella försvaret. Under tidigt 1930-tal präglades tidningen av pacifism och fördömde alla former av nationalism, medan den mot slutet av årtiondet bejakade en svensk försvarsupprustning mot både Hitlertyskland och Sovjetunionen (i samband med Finlandskriget) samt uppvärderade idéer om nationell enighet och gemenskap. Någon omvärdering av motståndet mot nazismen skedde dock aldrig.

Hos de undersökta representanterna för arbete och kapital kunde, är avhandlingens slutsats, ingen som helst samsyn inför den nazistiska utmaningen skönjas. Det fanns i stort sett bara en enda punkt där parterna var överens: nazismen uppstod som det sista skyddsvärnet – eller nödlösningen – för det privata näringslivet när detta hotades. Till detta bör läggas en växande samsyn kring nödvändigheten av nationell enighet för ett förstärkt militärt försvar, det vill säga militär upprustning, under krigsåren. Sammantaget beskrivs *Sjömannen* som en flammande fyrbåk mot nazismen, medan *Sjöfartstidningen* liknas vid en lågt liggande flytboj som drev med den starkaste sjön.

Det betyder inte, menar Estvall, att *Sjöfartstidningen* var pronazistisk. Den var opportunistisk och höll tyst för att inte äventyra branschens fraktkontrakt och handelsintressen. *Sjömannen*, däremot, företrädde arbetare som var minst lika beroende av handeln med Tyskland för sin försörjning – och dessutom än mer utsatta genom sjökrigets faror och hot i Tredje rikets hamnar. Ändå upprätthöll man motståndet under hela perioden.

Hur bör detta förstås? Handlade det om moral eller brist på moral? Estvall värjer sig mot att se moralproblemet som en individuell och personlig fråga. Det handlade i stället, menar han, från marxistisk utgångspunkt, om klassintresse. Att *Sjöfartstidningen* var ekonomiskt pragmatisk betydde inte att den var omoralisk. Den var, skriver Estvall krasst, inget idéorgan för moralfrågor utan dess uppgift var att verka för bättre ekonomiska villkor för svenska redare, det vill säga att verka för redarnas klassintresse. Den bedömde och skrev utifrån ”den kapitalistiska moraluppfattningen som säger att vinsten är det moraliska rättesnöret”. För arbetarsidan var saken annorlunda. Den upplevde hur nazismen krossade arbetarorganisationer och förstärkte kapitalets positioner på

arbetarnas bekostnad. Arbetarrörelsen och fackföreningen behövde demokrati och medborgerliga friheter plus samarbete mellan alla arbetare för att kunna existera – något som placerade den i motsättning till nazismens inskränkningar och förtryck över hela linjen, inklusive rashatet. Dess antinazism hängde på det sättet samman med det egna klassintresset. Därmed var dess antinazism långt i från uttryck för några orädda intellektuella hjältemodighet. Inte heller var den liberal "till sin kärna", understryker Estvall i polemik mot en formulering av Svante Nordin. Den var, sammanfattar avhandlingen, kollektiv och socialdemokratisk. Den inledande frågan om huruvida klasstillhörighet skulle kunna ha utgjort en viktig faktor för ställningstagandet till nazismen, besvaras därmed med ett beslutsamt ja.

Estvalls avhandling utgör ett värdefullt bidrag till studiet av den svenska antinazismen respektive anpassningen till Tredje riket under perioden. Studien är dock inte utan invändningar. Här finns smärre brister av formellt slag, som ett redigeringsfel i den kvantitativa redovisningen. Denna är också i sin omfattande utförlighet undermotiverad, utan att därför sakna intresse.

Trots betoningen av kontextens betydelse för analysen av tidningsmaterialet i syfte att undvika en alltför avgränsad diskursiv läsning, återfinns just här en svaghet. Genom att författaren avstår från att åtminstone översiktligt studera organisationernas historiska praktik, samhällsroll och inre förhållanden, försvåras bedömningen av vad tidningsmaterialet kan sägas representera. Hur långtgående slutsatser kan dras om redareföreningens hållning till Nazityskland utifrån dess offentliga affärspublikation och därigenom om klasstillhörighetens betydelse för inställningen till nazismen? Svagheten illustreras av karaktäriseringen av facktidningen *Sjömannen* som "socialdemokratisk". En större bekantskap med Sjöfolksförbundets utveckling hade visat att tidningens framtoning hängde samman med att förbundet just *inte* var socialdemokratiskt, åtminstone inte i traditionell mening. Det präglades i stället under större delen av 1930-talet av de så kallade Kilbomskommunisterna som tog starkt avstånd från Moskva. Förbundets egenart hängde samman med dessa "kilbommares" ställning och övergång till socialdemokratien under decenniets sista år.

Invändningen saknar betydelse för det empiriska resultatet när det gäller jämförelsen mellan de båda tidningsorganen, men möjligen inte för karaktäriseringen av de uppvisade skillnaderna och hur dessa bör förstås. Avhandlingens grovkorniga marxism vetter mot en ekonomistisk förklaringsmodell, där det sociala intresset härleds direkt ur arbetarnas respektive redarnas ställning i produktionen. Men att en sådan ställning kan utgöra bas för de mest skilda politiska och ideologiska uttryck är väl snarast historisk norm. I ett marxistiskt perspektiv av mer gramscianskt slag framhålls hur klassintressen formuleras genom mer komplexa processer av representation. Med en sådan ansats hade

behovet av en fördjupad kontextualisering, alternativt mer återhållsamma slutsatser, framgått.

Det hindrar inte att Estvalls avhandling på ett berikande sätt har besvarat Vetenskapsrådets efterlysning av studier om antinazism i arbetar- och folk-rörelsesammanhang. Styrkan är det empiriska resultatet som torpederar, om uttrycket här tillåts, varje eventuell föreställning om en homogen svensk hållning till Nazityskland, inte minst hos arbetsmarknadens parter. Avhandlingen ger oss ny kunskap om hur dessa språkrör för arbetare och arbetsgivare på sjöfartens område uttryckte sin offentliga mening om nazismen och Tredje riket under 1900-talets mörkaste stormtid.

*Håkan Blomqvist**

*Fakultetsopponent